

УДК 172.3:323.1 (477)

О. Ю. Хорошилов

канд. політ. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Інститут соціальних наук, кафедра політології

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,

тел. 684373; e-mail: khoroshilov77@mail.ru

ПОЛІТИЧНА ЕСТЕТИКА В СИСТЕМІ РЕСУРСІВ ТА ЗАСОБІВ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНДИВІДІВ

Стаття присвячена політичній естетиці як важливому ресурсу соціо-нормативної адаптації індивідів. Особливу увагу приділено використанню витворів мистецтва для легітимації правлячого режиму.

Ключові слова: політична естетика, адаптація, легітимація, політичний режим.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому значному впливі на свідомість індивідів, який здійснюють витвори мистецтва, починаючи з перших кроків людської цивілізації. Використані в політичній сфері носії естетичних цінностей потенційно здатні виступати в ролі важливих ресурсів та засобів соціонормативної адаптації громадян та забезпечення належного рівня легітимності правлячого режиму.

Об'єктом статті є політична естетика як один з елементів системи соціо-нормативної адаптації індивідів до вимог суспільного життя.

Предметом статті слід вважати специфіку використання політичними системами та режимами естетичних цінностей з метою соціонормативної адаптації індивідів та їхніх груп.

Мета статті полягає у вивченні адаптаційного потенціалу політичної естетики, яка тлумачиться автором як свідоме наділення витворів мистецтва ідеологічним функціональним навантаженням.

Завданням статті, враховуючи допустимі обсяги викладу матеріалу, є визначення потенційної ролі витворів мистецтва у процесах соціонормативної адаптації індивідів та легітимації політичного режиму.

Характеризуючи *методологію* дослідження центрального для даної статті феномена, слід констатувати, що ефективні для «традиційної» соціології чи такої самої «традиційної» політології аналітичні засоби, на жаль, слабо «схоплюють» сутність впливу витворів мистецтва на процеси політичної адаптації окремих індивідів, малих та великих соціальних груп тощо. Будь-якому досліднику, що долучається до цієї справи, доводиться проявляти неабиякий рівень ерудиції, застосовуючи під час своїх студій методи зі сфери історії та теорії мистецтва, аксіології і семіотики. Завдання ускладнюється ще й тим, що перед ним стоїть подвійне завдання: одночасно відчувати трансцендентний потенціал досліджуваних форм культури і розкривати їхній ідеологічний/маніпулятивний зміст. Як інтегративний

наслідок, методологічний інструментарій автора, зайнятого в зазначеній сфері пошуків, поєднує в собі і цілком «раціональні» методи і підходи, властиві суспільствознавству початку ХХІ століття, і такі «ірраціональні» методи пізнання, що є більш властивими добі Романтизму з його «почуттям» до досліджуваного об'єкта.

Звертаючись до оцінки рівня вивченості проблеми політичної естетики, слід зазначити його порівняно незадовільний стан. Лише деякі зарубіжні та вітчизняні дослідники зверталися до проблеми використання витворів мистецтва політичними режимами задля досягнення мети соціонормативної адаптації своїх підданих. З одного боку, існує досить багато окремих статей, збірників і навіть енциклопедичних видань, які різною мірою звертаються до проблем сполучення мистецтва та політики, розглядають особливості «духовного виробництва» різних політичних режимів. Проте, з іншого боку, адаптивна функція «мистецтва в політиці» здебільшого залишається осторонь уваги вчених.

Чи не перша спроба звернутися до політичного значення естетики з притаманною їй емоційно-афективною компонентою була зроблена ще на початку ХХ століття відомим британським письменником та громадським діячем Г. Уеллсом в статті «Невідомий солдат великої війни». Тут, зокрема, зверталася увага на використання монументальних витворів мистецтва для створення та підтримки існування «уявленої» національної спільноти [9].

В цьому ж контексті до проблем політичної естетики звертаються в своїх роботах відомі західні дослідники Б. Андерсон (побіжно у добре відомій роботі «Уявлені спільноти») та Е. Сміт. Монографія останнього, зокрема, містить в собі красномовну назву одного з підрозділів: «Батьківщини і поетичні краєвиди». Окрім іншого, науковець вказує на те, що внаслідок встановлення політичним шляхом безпосередньої ідентифікації між видатними пам'ятками мистецтва минувшини та громадськими структурами сучасності, «публічні культури сучасних масових націй виробили... «громадянську релігію» мас, її літургії та ритуали...» [7, с. 73].

Вітчизняна дослідниця В. Полянська визначає політичну естетику як «вчення про прекрасне в політиці, елементи художнього освоєння та відтворення політичної дійсності...» [6, с. 128]. Авторка зазначає, що політична естетика (як наука. — О. Х.) досліджує ступінь досягнення гармонії, відсутність когнітивного дисонансу у сприйнятті політичних суб'єктів, їх рішень, політичних інститутів і норм. З точки зору В. Полянської, естетичне сприйняття політичного світу ґрунтується на паралелізмі політичної і театральної комунікацій. Театральність та драматургія політичного світу, на її погляд, є наслідком актуалізації перетинання функціонального, політичного та символічного світів людського буття [6, с. 128].

Інший український дослідник — Є. Подмазко — вважає, що політична естетика є невід'ємною частиною політичної аксіології. З точки зору науковця, «аксіологічний сенс політики неможливо з'ясувати, не володіючи змістом таких категорій естетики, як «політичний ідеал», «прекрасне», «чудове», «огидливе», «гармонія/дисгармонія» в політиці тощо» [5, с. 97]. Є. Подмазко вважає узагальненими функціями політичної естетики на-

ступні: «функцію контролю за державною владою та функцію забезпечення на практиці всім верствам населення країни гармонії інтересів і єдності стартових можливостей» [5, с. 101].

Не принижуючи наукової цінності всіх вказаних вище досліджень, автор пропонованої статті вважає, що найближче до розкриття проблеми використання політичної естетики як засобу та ресурсу соціонормативної адаптації індивідів до вимог суспільного життя підійшли у своїй монографії англійські дослідники К. Негус та М. Пікерінг. Нагадуючи про глибоку вкоріненість творчості (як процесу «виробництва» естетичних цінностей) в існуючі культурні традиції, вони зазначають, що люди проживають все своє життя в різноманітних жанрових світах та спільнотах. Залежно від рівня розвитку суспільства кількість таких «світів» чи спільнот може бути різною. Кожна з цих «жанрових груп» здійснює своє культурне виробництво, яке лише до певної міри є автономним від аналогічних інших. «Уклади та умовності тісно пов'язані з кодами... Коди служать механізмом інтерпретації і функціонують як ключові компоненти комунікації» [4, с. 134].

В реальному житті між всіма цими спільнотами з різним ступенем інтенсивності відбувається боротьба, сенс якої зводиться до монополії на легітимний дискурс навколо концепції особи та суспільства [4, с. 147–172]. З цього моменту культурне виробництво втрачає свій «неполітичний» характер і стає невід'ємною частиною ресурсного потенціалу влади. Британські дослідники називають три типи влади: економічну, ідеологічну та естетичну (культурну, семіотичну). Елементарне знайомство зі світом політичних наук дає можливість констатувати, що всі ці три начебто самостійні різновиди влади врешті-решт інтегруються феноменом влади політичної. Остання, інституційована за допомогою політичної системи, вчиняє вирішальний вплив у визначенні етичного та естетичного «навантаження» всіх явищ та процесів, що існують у контрольованому цією владою просторі, при цьому надаючи відвертого ідеологічного та політичного забарвлення мистецтву, використовуючи естетику в моделях пропаганди та домінування [4, с. 164].

Відштовхуючись від концептуальних положень К. Негус та М. Пікерінга, автор даної статті стверджує, що кінцевою метою цього процесу «політичної координації» творчих акцій, культурних практик та соціальної взаємодії є формування «бажаного» для пануючого режиму антропологічного типу особи — громадянина чи підданого, «людини — особистості» чи «людини — маси» тощо. В цьому відношенні добре відома функція політичної системи — функція соціонормативної адаптації — проявляється у найбільш тонкий та нетривіальний спосіб. Справа в тому, що соціонормативна адаптація має на меті, з одного боку, «призвичаєння» людей до взаємної комунікації у певний, «політично бажаний» спосіб, а з іншого — таке саме «призвичаєння» до бажаного алгоритму комунікації з самою політичною системою (режимом, лідером тощо). У цьому сенсі «традиційні» засоби впливу, на зразок силових структур та ординарних агентів соціалізації, при всій їхній потужності не створюють головного —

єдиного емоційного, чуттєвого «поля тяжіння», «простору комфорту» (в тому числі — психологічного), в якому об'єкти впливу знаходяться постійно і так само постійно отримують легітимацію «правильності» своїх життєвих акцій та стилів. Лише витвори мистецтва, які уособлюють в собі естетичні цінності, викликають та підтримують в індивідах почуття емоційної прив'язаності один до одного і до всієї спільноти, яка, без перебільшення, і знаходить свою «вітуалізацію» в цих цінностях. Одночасно мистецтво і, зокрема, архітектура — ця «застигла ідеологія», дають кожному індивіду змогу *відчутти*, які саме відносини між державою та громадянином встановлені, ким є і ким не є людина в конкретному політичному просторі тощо. Варто нагадати також, що архітектура (хай і «ідеологічно витримана») виконує важливу для будь-якої людини функцію впорядкування простору навколо неї.

Цитовані вище К. Негус та М. Пікерінг звертають увагу і на певний «маніпулятивний» потенціал естетики. Справа в тому, що творча уява здійснює радикальний спротив раціоналістичному способу мислення та діяльності. Завдяки широкому застосуванню засобів та методів естетики (йдеться про монументальне мистецтво, архітектуру, зразки великої та дрібної пластики), суб'єкту впливу вдається обійти критичні центри мислення окремих людей під час оцінки ними його політичного функціонування та здійснити трансформацію типу індивідуальної та колективної активності з ціле-раціонального через ціннісно-раціональний на емоційно-афективний (звісно, не ліквідуючи перший взагалі) [4, с. 29].

Відкриття такої особливості естетики та продукованих нею цінностей, втілених у конкретних пам'ятках, не є надбанням чи відкриттям політики Сучасності. З точки зору автора статті, ефективна доктрина соціо-нормативної адаптації індивідів до вимог колективного життя була вперше реалізована за часів Стародавньої Греції та втілена у вченні про калокагатію й золотому стандарті античного архітектурного ордеру. Як це добре відомо, калокагатія — це комплексна доктрина про гармонійне сполучення фізичних та моральних якостей індивіда. За часів Античності вона була одночасно соціально-політичним, педагогічним, естетичним та етичним ідеалом. Йшлося про «ідеального» громадянина. Зустрічним було намагання старогрецьких зодчих створити «ідеальне місто» (як функціональне (співвідношення ширини вулиці з висотою будівель, дотримання вимог соляризації, вентиляції тощо), так і адміністративне (відокремлення публічної та побутової частин міста)), максимально адаптоване для «ідеального» громадянина. У поєднанні цих двох «ідеалів» і поставав поліс, як політичний і культурний феномен.

Ще більш ретельно, з глибоким розумінням справи, підходили до використання інструментарію естетики тоталітарні режими Сучасності. При цьому важливо зазначити, що у випадку двох найбільш виразних прикладів тоталітаризму — нацизму у Німеччині та сталінізму в СРСР — мова повинна вестися не стільки про соціонормативну адаптацію, скільки про акомодацию, як свідому і радикальну трансформацію вже існуючих (але небажаних для режимів) моделей соціальної поведінки, засвоєних індивіда-

ми, малими та великими соціальними групами німецького та радянського суспільств. Корисним фактом для розуміння проблеми, що розглядається, є спільна особливість біографії лідерів зазначених тоталітарних режимів: обидва вони мали значну схильність саме до естетичного сприйняття дійсності (згадаймо, наприклад, аматорські акварелі А. Шикльгрубера чи вірші Й. Джугашвілі). Ця особливість, безумовно, відіграла неабияку роль у розгортанні культурної політики режимів, адже «художня уява... завжди кидала виклик правилам та умовностям і слугувала засобом «виходу» за існуючі горизонти досвіду» [4, с. 32].

Один з авторів «Енциклопедії Третього рейху» зазначає, що будь-який тоталітарний рух наділяє величезним значенням символічну мову. Ретельно розроблений символічний ряд повинен впливати на свідомість мас та, долаючи логіку та здоровий глузд, переконати їх у своїй доленості, легітимізувати режим [2, с. 421]. Так, тоталітарний режим у Німеччині інструментами впливу на масову свідомість обрав стародавньо-німецький епос, опери Вагнера, карнавальну практику Середньовіччя, орденський принцип організації еліти. Основними ціннісними посланнями для масового споживача були цінності простоти і величі, чистоти та порядку, втілені у руральній та традиціоналістській тематиці художніх творів [2, с. 239–241].

Широке застосування естетичних засобів для «сповіщення» мас про антропологічний проект влади фіксувалося і в сталінському СРСР. На думку автора статті, одним з наочних прикладів цього можна вважати архітектурний стиль (а точніше — його еволюцію) вітчизняних міст періоду кінця 1920-х — середини 1950-х рр. На початку цього періоду в архітектурному стилі, зокрема. Одеси, панує конструктивізм (будинки за адресами: Маразлієвська, 1а, Пироговська, 7/9, Преображенська, 9а, Єлісаветинська, 21а тощо). Його основними ознаками є: стриманість, мінімальне оформлення фасаду, повна відсутність декоративних деталей [3]. Деякі митці для характеристики цього стилю використовують такі епітети, як «безликість» та «сухість». Своєрідною формулою радянського конструктивізму була: «менше простору для індивіда — більше для суспільства», а сам житловий будинок тлумачився як «машина для життя». Відповідно до цього будинки наділені вузькими вікнами — «бійницями», що відповідають кухням (як правило — дуже маленьким) або приміщенням санітарно-гігієнічного призначення. Цікава деталь: іноді «побутові вузли» розміщувалися безпосередньо на площах у під'їздах [1]. Перед нами ніщо інше, як архітектурне втілення революційного принципу егалітаризму. Людина перших років радянської влади повинна була бути максимально «успільненою», «рівною», якщо завгодно — «середньостатистичною». На фоні такої спартанської простоти інтер'єру радянського конструктивізму яскравою деталлю виступали «місця для колективного відпочинку» — дитячі та спортивні майданчики, парки та сквери, що були побудовані навколо таких будинків.

Проте, паралельно зі зміною політичної концепції правлячого режиму, яку умовно можна позначити як дрейф від «інтернаціоналу до імперії», відбувалися зрушення і в архітектурному стилі СРСР. Апогеем цих зрушень є, безумовно, т. зв. «сталінський ампір». Сталінський ампір — один з

домінуючих напрямків в архітектурі, декоративному та монументальному мистецтві СРСР в 1930-х — середині 1950-х рр. Сполучав в собі елементи пізнього арт-деко та класицизму, бароко та ампіру доби Наполеону I. Характерними рисами цього стилю були: помпезність, монументальність, багатство декору. У символічному оформленні активно використовувалися зірки, колосся, лаврові вінки тощо [8]. Найбільш відомими пам'ятками цього архітектурного стилю в Україні є будівля МЗС в Києві та майже всі будинки, що примикають від Хрещатика до площі Незалежності. В Одесі — будівля залізничного вокзалу, будинки за адресою проспект Гагаріна/проспект Шевченка №№ 6/3 та 13 тощо.

Індивіди, що соціалізувалися в естетичному просторі, на окремих полюсах якого знаходилися конструктивістські житлові будинки, а на іншому — помпезні адміністративні будівлі, апріорно засвоювали тоталітарний культурний проект «масової людини», яка до того ж поставала як звичайна стандартизована та взаємозамінна деталь соціуму-механізму. Приховано така естетика міського простору стверджувала й думку про велич держави та її трансцендентну цінність для всієї спільноти.

Важливим, з огляду на проблему, яка розглядається, є і той факт, що з плином часу, але дуже швидко в історичному вимірі, зазначені естетичні цінності простоти, побутового мінімалізму, «усуспільненості» тощо визначили зворотну трансформацію типу масової поведінки в тоталітарному суспільстві: від емоційно-афективної — через ціннісно-раціональну — до ціле-раціональної підтримки правлячого режиму. Інакше кажучи, правлячий режим, вдало конструюючи конфігурацію естетичних уподобань своїх громадян, отримав від них належний і бажаний рівень усвідомленої підтримки, ствердивши свою легітимність та легальність, трансформував політичну естетику в політичну етику.

Принцип наукової об'єктивності та неупередженості змушує автора пропонованої статті визнати той факт, що до використання інструментарію політичної естетики задля ствердження своєї легітимності вдаються й режими, які претендують на звання «демократичності». У деяких з них політична естетика постає у вигляді (на перший погляд, абсурдного) міксу «республіканських» персонажів та суто «імперської» стилістики (Меморіал А. Лінкольна, США).

Обсяги статті, на жаль, не дають змоги детально розкрити всю специфіку використання політичної естетики з метою соціонормативної адаптації індивідів та їхніх груп до вимог суспільного життя. Зокрема, маловивченим аспектом залишається трансформація естетичних кодів у біфуркаційних моментах політичних процесів тоді, коли жанрові коди руйнуються, свідомо «взламуються» чи радикально переформатовуються. В якості припущення можна висловити гіпотезу, що теж саме естетичне сприйняття політичної дійсності, яке використовувалося тоталітарними режимами для ствердження конформістського *modus Vivendi*, внаслідок своєї нетривіальності служить вагомим стимулом для звільнення індивідуальності від некритичного наслідування, обумовлює перехід до інновацій, в тому числі — інновацій суспільно-політичних.

Узагальнюючим висновком до статті може бути наступний:

Політична естетика виконує важливу роль в соціонормативній адаптації індивідів та їхніх груп до реалій суспільного життя. Естетичні цінності з їхньою відвертою емоційною складовою втілені у витворах мистецтва, монументальній архітектурі, скульптурі тощо створюють своєрідне поле соціалізації, в якому індивіди апріорно засвоюють «політично бажаний» алгоритм взаємовідносин з владою, «відчувають» сутність антропологічного проекту, реалізованого конкретним режимом, набувають зразків конвенційних стилів життя тощо.

Відтак, емоційно-образний інструментарій естетики повинен бути невід'ємною складовою арсеналу «soft power» будь-якої політичної системи, яка претендує на належний рівень легітимності в очах своїх громадян/підданих.

Список використаної літератури

1. Архитектура Одессы [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: //http://www.archodessa.com
2. Егазаров А. Двадцать лет тысячелетнего рейха /Егазаров А. // Энциклопедия Третьего рейха. — М.: Локид-Миф, 1996. — 600 с.
3. Мейзерский М. Одесский конструктивизм: странные дома эпохи тоталитаризма /Мейзерский М. [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: // http://www.reporter.com.ua/articles/y4p/
4. Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности /К. Негус, М. Пикеринг. — Х.: Гуманитарный центр, 2011. — 300 с.
5. Подмазко Є. А. Загальна теорія політики як метатеорія / Є. А. Подмазко. — Одеса: Друк, 2008. — 222 с.
6. Полянська В. Естетика політична / Полянська В. // Соціологічна енциклопедія. — К.: Академвидав, 2008. — С. 128.
7. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Е. Д. Сміт. — К.: Темпора, 2009. — 312 с.
8. Сталинский ампир // Архитектура [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: // http://www.architecting.ru/classic-retro/stalinkij-ampir/
9. Уэллс Г. Неизвестный солдат великой войны / Г. Уэллс // Собрание сочинений в 15 томах. — М.: Правда, 1964. — Т. 15. — С. 5–312.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014

О. Ю. Хорошилов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭСТЕТИКА В СИСТЕМЕ РЕСУРСОВ И СПОСОБОВ
СОЦИОНОРМАТИВНОЙ АДАПТАЦИИ ИНДИВИДОВ**

Резюме

Статья посвящена политической эстетике как важному ресурсу соционормативной адаптации индивидов. Особое внимание уделено использованию памятников искусства для легитимации правящего режима.

Ключевые слова: политическая эстетика, адаптация, легитимация, политический режим.

O. Y. Khoroshilov

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov,
Institute of social sciences, chair of politology, 35,
French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**POLITICAL AESTHETICS IN THE SYSTEM OF RESOURCES
AND WAYS OF SOCIAL-NORMATIVE ADAPTATION
OF INDIVIDUALS**

Summary

This article is devoted to the studies of political aesthetics as the important resource of social-normative adaptation of individuals. The special attention is given to the aspects of using of monuments of art for legitimation of political regimes.

Key words: political aesthetics, adaptation, legitimation, political regimes.